

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Atatürk University Journal of Faculty of Letters

Sayı / Issue 67, Aralık/ December 2021, 102-108

ZAMANIN OLUMSUZU OLABİLİR Mİ?

Could It Be The Negative Of Time?

(Makale Geliş Tarihi: 09.12.2020 / Kabul Tarihi: 14.07.2021)

Pelin SEÇKİN*

Öz

Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki olan -(A/D)r, eklendiği fiillere geçmiş, şimdi ve gelecek zamanı kapsayan bir anlamsal işlev yükler. Bu ekin diğer zamanlardan farklı olarak fiillerin olumsuz çekiminde 1. tekil ve çoğul şahıslarda -mA, diğer şahıslarda -mAz olarak kullanıldığı ortak kabuldür. Dolayısıyla alan yazınında -mAz eki her bağlamda olumsuzluğu ifade etmese de geniş zamanın olumsuzu olarak adlandırılmaktadır.

Dil bilimsel bir ifade olarak bir zamanın olumsuz adlandırılmasından temellenen bu çalışmada, geniş zaman ve olumsuzluk kavramlarına değinilmekte; terimlerin adlandırılmasında biçim birimlerin kullanımlarından hareketle yoruma bağlı olarak değişmeyen temel anlamının dikkate alınması gerektiği savunulmaktadır. -mAz eki özelinde kullanımdan bağımsız olarak yapılan adlandırmaların şekil ve anlam karışıklığı yaratması hususuna dikkat çekmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Geniş zaman, olumsuzluk, geniş zamanın olumsuzu, terminoloji, fiil çekimi.

Abstract

The present tense suffix “-r, -Ar, -Ir” in Turkish gives a meaning to the verbs to which it is added, including past, present and future. It is a common assumption that the negative conjugation of this suffix, unlike other times, is made with “-mA” in the first singular and plural persons and “-mAz” in other persons. Therefore, in the literature, the suffix “-mAz” is called the negative of present tense.

---

* Dr. Arş. Gör, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, pelinseckin@ktu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2168-5147>

In this study, starting from the negative agnominate of a time as a grammatical term, the concepts of present tense and negativity are mentioned; it is advocated that the invariant and basic functions of morphemes should be considered in agnominating terms. It is aimed to draw attention to the fact that the agnominating made regardless of usage in the “-mAz” suffix creates a contradiction in structure and meaning.

Key Words: present tense, negation, negation of present tense, terminology, verb inflection.

Giriş

Türkiye Türkçesinde -mA- bulunduğu ifadede olumsuzluğu işaretleyebilen bir ektir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta -mA- ekinin her durumda olumsuzluğu yansıtmıyorsa yansıtmadığıdır. -mA- ekinin bağlama göre değişmeyen işlevi hareketin, işin, oluşun gerçekleşmediğini ifade etmektir. Olumsuzluk işlevi ise gerçekleşmeme sonucunda fiilin cümledeki diğer öğelerle kurduğu anlam ilişkisi aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla dil bilimsel bir yapının değil konuşurun, okuyanın/dinleyenin önermeye atfettiği değer olumsuz olduğunu söylemek gerekir.

-mA- ekinin olumsuzluk eki olarak¹ kabul edilmesinden hareketle geniş zamanda gerçekleşmeyen eylemin ifade edilmesini sağlayan -mAz eki de “geniş zamanın olumsuzu” olarak adlandırılmaktadır. Konuyla ilgili çalışmalarda ekin olumsuzluğu yansıttığı noktada hemfikir bulunduğu, zaman işlevini -mA-’nın mı yoksa -z’ nin mi üstlendiğinin tartışıldığı görülmektedir.

Ergin (2004: s. 95), geniş zamanın olumsuzunun birinci şahıslarda (yapmam, yapmayız) -mA- olarak kullanıldığını, böylece -mA- ekinin üzerine şahıs eki getirilmesiyle aslında -mA-’nın hem olumsuzluk hem de zaman anlamı yansıttığını ve bu kullanımın sonradan ortaya çıktığını ifade eder. Bunun yanı sıra diğer şahıslarda da olumsuz fiil gövdesine geniş zaman eki getirilmeden, olumlu fiil gövdesine olumsuz bir geniş zaman eki getirilerek çekim yapıldığına dikkat çeker. Böylece diğer çekimlerin olumsuzlarının yanında bunun normal olmadığını belirtir. Bu olağan dışı durumu da “-mA- olumsuzluk eki ile -z fiilden isim yapma ekinden oluşan olumsuz sıfat-fiil ekinin tek bir geniş zaman eki hâline gelmesiyle” açıklar. Türkçede olumsuz fiilin geniş zamanı olmadığını, geniş zamanın olumsuz olduğunu vurgular.

Korkmaz (2009: s. 573-574), birinci şahıslarda -mA- olumsuzluk ekinden sonra geniş zaman ekinin eriyip düştüğünü ve ses birleşmesi olduğunu (gel-me-r+m > gel-me-m), diğer şahıslarda çekimdeki zamanın -z eki ile karşılandığını belirtir.

Ediskun (1999: s. 181), -mAz ekinin birinci şahıslarda kullanımında “sormas men” yapısından hareketle “s” sesinin düşmüş olabileceğini ve -mA ekinin hem

¹ Adlandırma için bk.(Korkmaz, 2010: s. 163; Hirik, 2015: s. 174).

olumsuzluk hem de zaman eki olarak görev yaptığını belirtir. Ediskun gibi Gencan (2001: s. 328-329) ve Gemalmaz (2010: s. 364) da ikinci ve üçüncü şahıslardaki kullanımlarında -mA- ekinin üzerine gelen geniş zaman eki -r ‘nin zamanla z’ye dönmüş olabileceği üzerinde durur.

Karaağaç (2013: s. 361), Demir ve Yılmaz (2003: s. 180) da geniş zamanın olumsuz şeklinin kişilere göre değiştiğini, birinci şahıslarda -mA ekinin hem zaman hem de olumsuzluk bildirdiğini dile getirir. Karaağaç (2013: s. 361), “*bu durumun Türkiye Türkçesine özgü olduğunu, Azeri ve Türkmen Türkçesinde birinci şahısların olumsuz şekillerinde -mAr; Karluk ve Kıpçak grubunda -mAs şeklinin*” kullanıldığını belirtir.

Alyılmaz (2010: s. 111), pek çok araştırmacıdan farklı olarak “*Türkiye Türkçesinde birinci şahıslarda -mA- ekinin zaman işlevi üstlenmediğini sıfır biçimbirim -(ø) aracılığıyla geniş zamanın temsil edildiğini; diğer şahıslarda da geniş zaman ekinin -z olduğunu*” ifade eder. Günay (2014: s. 38) da -mAz ekini; -r, -Ar, -Ir sıfat fiillerinin olumsuzluğunu tanımlamakta -mAz ekinin her eylemin gövdesine gelebildiğini, eylemlere olumsuzluk ve süreklilik anlamı kattığını belirtmektedir.

Salman (2003: s. 191), -mAz ekinin zaman anlamından sıyrılarak yapım eki gibi bir işlev sergilediğini ancak bu işlevin kaynaşma ve klişeleşmeden ayrılması gerektiğini dile getirir. Söz konusu -mAz ekinin kelime türetme maksadıyla kelimeye eklenmediğini, zamanla kalıcı isim anlamını kazandığını ve çoğunlukla soyut isim ve kavramları karşıladığını ifade eder. Uçar (2013: s. 991) ise, sıfat-fiillerin kalıcı isim yaptıklarında fiilden isim yapma eki olarak değerlendirebileceğini belirtir.

“Geniş Zamanın Olumsuzu” Adlandırması

Dil bilgisi kitaplarında -mAz ekiyle ilgili yapılmış çalışmalarda ekin adlandırılmasına yönelik bir değerlendirme olmadığı göze çarpmaktadır. “Geniş zamanın olumsuzu” adlandırmasıyla ilgili dikkat çeken ilk nokta zaman kavramının olumsuzunun ne anlama geldiğidir. Zaman “Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit.” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011: s. 2641). Zamanın olumsuzlanması ile zaman olmayan şey ya da zamansızlık anlamları akla gelse de var olmayan bir zaman içinde herhangi bir iş veya oluşun tanımlanması mümkün değildir. Dolayısıyla kavramsal olarak zamanın olumsuzundan bahsedilemez.

Zaman kavramının olumsuzlanamayacağından hareketle “Geniş zamanın olumsuzu” adlandırmasıyla ilgili dikkat çeken ikinci nokta dil bilimsel zamanın olumsuzlanmasıdır. Dil bilimsel zaman; eylemde bulunan soyut zamanı geçmiş, gelecek ve şimdi içinde bir yere yerleştirerek somutlaştıran, eylemin gerçekleştiği noktayı gösteren, tecrübe edilen fiziksel zamanın sırasını ifade eden gramatikal bir kategoridir (Comrie, 1985: s. 9; Üstünova, 2005: s. 192; Aslan Demir, 2008: s. 35;

Çetintaş Yıldırım 2011: s. 18; Demirci, 2015: s. 147). Dil bilgisel bir zaman olarak geniş zaman da “*fiilin her zaman yapıldığını, yapılmakta olduğunu veya yapılacağını belirten; -r, -ir veya -er ekiyle kurulan zaman*” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011: s. 929). Dolayısıyla eylemin gerçekleşme anına bağlı olarak işaret edilen zaman dilimi adlandırmayı da belirlemektedir.

Dil bilgisel bir zamanın olumsuzlanmasıyla kullanımda olan “geniş zamanın olumsuzu” terimi ile “geniş olan zamanın” tersinlendiği anlaşılmakta, dolayısıyla bu adlandırmanın nesnesi olan -mAz ekinin kullanıldığı birimlerin dar bir zamana² işaret etmesi gerekliliği doğmaktadır. Oysaki -mAz ekinin kullanıldığı fiil çekimleri geniş zamanda gerçekleşmeyen bir eylemi yansıtmaktadır.

Söz konusu zamanda gerçekleşmeyen her eylemin olumsuz kabul edilip adlandırmaya konu edilmesi de dikkat çeken üçüncü noktadır. Olumsuzluk “*biçimsel olarak fiillerde ‘-ma/-me’ ekiyle, isimlerde ‘değil’ ile gösterilen gerçekleşmeme, olmama, bulunmama gibi anlamların ifadesi*” olarak açıklanmaktadır (TDK, 2011: s.1800). Gerçekleşmeyen, olmayan ya da bulunmayan her durumun olumsuz olarak adlandırılması anlamsal bir karmaşa yaratmaktadır. Olumsuzluk, izlenimlerden elde edilmiş bilgilerin anlamlandırma sürecinde kullanılmasıyla oluşan duyuşsal -dolayısıyla göreceli- ve zihinsel bir tasarımdır.³ Varlığı itibarıyla bağlama göre farklılık gösteren olumsuzluk kavramı, geniş zamanda da gerçekleşmeyen her eylemi kapsayacak şekilde terimleştirilmiştir. Örneğin “Bağışıklık sistemlerini güçlendiren bireylere virüs bulaşmaz.” cümlesinde aralığı belli olmayan bir zaman diliminde gerçekleşmeyecek eylem konu edilmektedir. Gerçekleşmeyecek eylemin kavram alanı göz önünde tutulduğunda cümlenin hem konuşur hem de etkilenecek olası özneler açısından olumsuz bir değer taşımadığı aşikârdır. Bunun yanı sıra şikâyet eden birinin kuracağı “Bazı kimseler etliye sütlüye karışmadan kabuklarına çekilip oturmazlar.” cümlesi gerçekleşmeyen eylemin yansıttığı anlamsal çerçeve ve konuşurun duygu durumundan hareketle olumsuzdur.

Ortak bir kalıp içinde öğrenilmiş ve öğretiliyor olsa da bireye göre değişebilen bir kavramı belli morfeplerle sınırlandırmak anlam ve şekil karşıtlığı yaratmaktadır. Olumsuzluğun dil bilgisel bir terim olarak yer aldığı “geniş zamanın olumsuzu” adlandırmasında da bu durum gözlenmektedir. İşin özünde, olumsuzluk kavramının zihinde neye karşılık geldiği göz önünde tutulduğunda sorun ortadan kalkacaktır. Nitekim anlama, “*kullanılan biçimin yapısal olarak tanınması değil; söz konusu biçimin geçtiği somut bağlamda, sözcelem içerisindeki özdeşliğinden ziyade yeniliğini idrak etmek*”tir (Voloşinov, 2001: s. 122).

² Eylemlerin gerçekleşme süresi ve zamanla ilişkili olan kılış, görünüş ile kip ve kiplik kavramlarına çalışmanın kapsamını aşacağından yer verilmemiştir.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. (Seçkin, 2020: s. 59).

Cümlelerin geniş zaman fiil çekiminde kullanılan -mAz eki, fiil çekimine girmedeği ve fiilin zamana bağılı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığı durumlarda geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçimi şeklinde de nitelendirilmektedir. Korkmaz da (2010: s. 102), geniş zaman sıfat-fiillerini “*fiilin karşıladığı hareketi geniş zamana bağılı*” olarak belirten sıfat-fiiller olarak tanımlarken -mAz ekini “*fiilin karşılamadığı hareketi geniş zamana bağılı olarak belirten*” sıfat-fiil olarak değil de -r, -Ar, -Ir ve -Ur sıfat-fiil eklerinin olumsuzu (2009: s. 956) olarak açıklamıştır. Dolayısıyla fiilin karşıladığı hareketin gerçekleştirilmemesi, olumsuzluğun temsili sayılmıştır. Ortak kabulden hareketle açıklama ve tanımlarda kavramların “*kültürel ve kişisel deneyimlerin de eklemlendiği bir zihinsel tasarım*” olarak göz önünde tutulmadığı anlaşılmaktadır (Bozkurt, 2018: s. 8).

Yapılan değerlendirmelerin dışında kullanım alanında -mAz ekinin, “*çıkılmaz sokak, geçmez akçe, geçmez not, tükenmez kalem vb.*” örneklerde eylemin gerçekleşmemesinden hareketle eylemi sıfatlaştırarak nesne adları yaptığı; arlanmaz, aldırılmaz, bilinmez, dokunulmaz, etyemez, kaymaz, ölmez, sugötürmez, şaşmaz, yaramaz, yılmaz vb. örneklerde durum adları yaptığı görülmektedir. Oluşan kalıcı adlar her ne kadar zihinlerde belli bağlamların temsili olsa da söz konusu adların kullanımdan bağımsız olarak olumsuzluğu yansıttığını söylemek mümkün değildir. Çünkü “*sözcüklerin biçim, anlam ve kullanıma dayalı özellikleriyle diğer dilsel birimlerle yan yana gelme koşullarına ilişkin bilgi, o dili anlama ve kullanma yetkinliğinin temel yapı taşı*”dır (Bozkurt, 2018: s. 22). Kullanıma dayalı değer kazanan biçim birimlerin dil bilgisel işlevlerini kavramlaştırmada “*gerçek dil kullanımlarının*” dikkate alınması gerekmektedir (Kanık, 2015: s. 113). Dolayısıyla bu tarz yapıların dil bilgisel değil dilsel bir kategori olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Sonuç

Geniş zamanın olumsuzu olarak adlandırılan -mAz ekinin yer aldığı her çekimin ve sıfatlaştırdığı her fiilin olumsuz olmadığını; olumsuzluğun konuşurun yarattığı anlamsal çerçeveye, öznelerin konumuna, hatta okuyucuya/dinleyiciye göre değişebilir bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Bağlama göre değişiklik gösteren olumsuzluğun dil bilgisel bir terim olarak kullanılmasıyla somut olanın soyut bir kavramla adlandırılması söz konusudur.

Bir yapının kullanımdan bağımsız olarak olumsuz olduğu söylenemezken o yapıyı “*olumsuz*” adlandırmak da mantıken çelişkili bir durumdur. Bu tarz yapılar adlandırılırken her durumda değişmeyen işlev dikkate alınmalı, o işlev temel sayılmalı ve adlandırmaya konu olmalıdır.

Geniş zamanın olumsuzu adlandırılmasıyla “*geniş zaman*” kavramı tersinlenmekte, dar bir zaman dilimi vurgusu ön plana çıkarılmaktadır. Oysa -mAz ekinin

değişmeyen temel işlevi, geniş zamanda gerçekleşmeyen eylemi ifade etmek olduğundan ekin vurgusu bu anlamda olmalıdır. Dolayısıyla -mAz'ın “geniş zaman eki” ve bu ekle çekimlenen eylemin de “geniş zamanda gerçekleşmeyen eylem” olarak adlandırılması daha uygun olacaktır. Ayrıca kullanıma bağlı olarak değişebilen durumların dil bilgisel değil dilsel olduğu, dilsel durumların dil bilgisel yapı gibi standartlaştırılarak anlatılmasının öğretimi ve anlaşılmayı zorlaştırdığı da unutulmamalıdır.

Kaynakça

Alyılmaz, Semra. (2010). “Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçim-birimi”. *Turkish Studies*, 5 (4), s. 87-118.

Aslan Demir, Sema. (2008). “Gelecek Zaman - Kiplik İlişkisi ve AcAk'ın Emir Kipliği İçindeki Yeri, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim (s. 1207-1214). Ankara.

Bozkurt, B. Ümit. (2018). “Kavram, Kavramsallaştırma Yaklaşımları ve Kavram Öğretimi Modelleri: Kuramsal Bir Derleme ve Sözcük Öğretimi Açısından Bir Değerlendirme”. *Dil Dergisi*. 169/2, s. 5- 23.

Comrie, Bernard. (1985). *Tense*. New York: Cambridge University Press.

Çetintaş Yıldırım, Filiz. (2011). “Zamansal İçerme İlişkilerini Belirginleştiren Ulaş Eklerinin Belirteç Tümceciklerinde Ve Temel Cümledeki Eylem Kılımları ile Etkileşimleri” *Dilbilim Araştırmaları*, (2), s.17-30.

Demir, Nurettin; Yılmaz, Emine. (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Demirci, Kerim. (2015). *Türkoloji İçin Dilbilim- Konular Kavramlar Teorileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Ediskun, Haydar. (1999). *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi, Biçimbilgisi, Cümlebilgisi)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ergin, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gemalmaz, Efrasiyap. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı. Cengiz Alyılmaz ve Osman Mert (Haz.)*. Ankara: Belen Yayıncılık.

Gencan, Tahir Nejat. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Günay, Doğan; Yıldız İslam; Uzdu Yıldız, Funda. (2014). *Biçimbirimler; Türetim ve İşletim Ardıllarının Sözlü Dildeki Kullanım Sıklığı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Hirik, Erkan. (2010), *Türkiye Türkçesinde Olumsuzluk Eki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Kanık, M. (2015). "The Turkish aorist and progressive: Present tense, future tense, or what?". *Journal of Language and Linguistic Studies*. 11(1), s. 103-115.

Karaağaç, Günay. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Korkmaz, Zeynep. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Tür Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Zeynep. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Salman, Ramazan. (2003). "Türkçede Sıfat-Fiil Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*. 47 (1999), 188-223.

Seçkin, Pelin. (2020). *Türkçede Olumsuzluk Algısı*. Konya: Palet Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçar, Melike. (2013). "Fiilden İsim Yapan ek Mi? Sıfat-Fiil Eki Mi?". *VI. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı 3-7 Aralık* (s.987-993). Bursa.

Üstünova, Kerime. (2005). "Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (9), s. 187-201.

Voloşinov, Valentin Nikoleavich. (2001). *Marksizim ve Dil Felsefesi*. Mehmet Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.